

**QORAQALPOQ BAXSHILAR IJODIDA MILLIY QADRIYATLAR VA XALQ
DUNYOQARASHINING AKS ETISHI**

Karlibaeva Aziza Kenesbay qizi

NDPI Musiqi talim yo'nalishi talabasi.

Qarlibaeva Azada

Yunus rajabiy nomidagi ÓzMMSI talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21109485>

Annotatsiya. Ushbu maqolada qoraqalpoq xalq og'zaki ijodining eng muhim bo'g'ini bo'lgan baxshichilik san'ati, dostonlar va termalarda milliy qadriyatlar hamda xalq dunyoqarashining badiiy talqini tadqiq etiladi. Baxshilar ijodining jamiyat hayotidagi o'rni, ularning asarlarida vatanparvarlik, do'stlik, oilaviy sadoqat kabi umuminsoniy va milliy g'oyalarning yoritilishi tahlil qilingan.

Tayanch so'zlar: baxshi, qoraqalpoq folklori, doston, milliy qadriyat, dunyoqarash, jirov, tor, milliy o'zlik, dostonchilik maktabi.

Аннотация. В данной статье исследуется искусство бахши, являющееся важнейшим звеном каракалпакского устного народного творчества, художественная интерпретация национальных ценностей и мировоззрения народа в дастанах и термах.

Проанализирована роль творчества бахши в жизни общества, освещение в их произведениях таких общечеловеческих и национальных идей, как патриотизм, дружба, верность семье.

Ключевые слова: бахши, каракалпакский фольклор, дастан, национальная ценность, мировоззрение, жырау, тор, национальное самосознание, школа дастана.

Abstract. This article examines the art of bakhshi, which is the most important link in Karakalpak oral folk art, as well as the artistic interpretation of national values and the people's worldview in epics and terms. The role of bakhshi creativity in the life of society, the coverage of universal and national ideas such as patriotism, friendship, and family loyalty in their works are analyzed.

Keywords: bakhshi, Karakalpak folklore, epic, national values, worldview, zhyrau, tor, national identity, epic school.

O'zbek milliy baxshichilik va dostonchilik san'atining noyob namunalarini asrab avaylash va rivojlantirish, uni keng targ'ib qilish, yosh avlod qalbida ushbu san'at turiga hurmat va e'tibor tuyg'ularini kuchaytirish, turli xalqlar o'rtasidagi do'stlik va birodarlik rishtalarini mustahkamlash, ijodiy hamkorlik, madaniyma'naviy munosabatlar doirasini xalqaro miqyosda yanada kengaytirish maqsadida muhtaram Prezidentimiz SH. Mirziyoyevning 2018-yil 1 noyabrdagi "Xalqaro baxshichilik san'ati festivalini o'tkazish to'g'risida"gi qaroriga muvofiq Surxondaryo viloyatining Termiz shahrida har ikki yilda bir marta baxshichilik san'ati festivali tashkil etilmoqda. [1]

2022/2023 o'quv yilidan boshlab talim muassasalarida o'quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko'nlikmalarini oshirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bulgan muhabbatini shakllantirish, yosh istedotlarni aniqlash qullab-quvvatlashga qaratilgan quydagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi belgilansin:

Har bir millatning o'zligi, uning madaniy taraqqiyot yo'li birinchi navbatda xalq og'zaki ijodida namoyon bo'ladi. Qoraqalpoq xalqi ham o'zining boy folklor merosiga ega bo'lib, bu merosning markazida baxshichilik san'ati turadi. Qoraqalpoq baxshilari (va jirovlar) asrlar davomida xalqning quvonchi, dardi, orzu-armonlari va falsafiy qarashlarini o'z ijodlarida aks ettirib kelganlar. Jirovlar ko'proq qadimiy va qahramonlik dostonlarini (masalan, "Alpamis", "Qublan") qo'biz hamda bo'g'iz ovozi (tomoq ijrochiligi) yordamida kuylagan bo'lsa, baxshilar dutor hamda tor jo'rligida ishqiy-lirik va ijtimoiy dostonlarni ijro etishgan.

Qoraqalpoq xalqining boy og'zaki ijodi orasida baxshichilik san'ati alohida o'rin egallaydi.

Baxshilar xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlarini, ma'naviy qadriyatlari va hayot falsafasini dostonlar orqali avlodlardan avlodga yetkazib kelgan. Ularning ijodida xalqning ezgu orzu-intilishlari, vatan muhabbati, adolat, halollik va insoniy fazilatlar badiiy obrazlar orqali ifodalanadi. Bugungi kunda milliy madaniy merosni asrash va rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli qoraqalpoq baxshilarining ijodini ilmiy jihatdan o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Baxshilar ijodida milliy qadriyatlarning tasvirlanishi:

Qoraqalpoq baxshilari repertuaridagi asarlar, xususan, "Sharyar", "Sayatxan-Hamra", "Qirmandali" kabi dostonlar hamda rang-barang termalarda xalqning asriy qadriyatlari tarannum etiladi. Qoraqalpoq baxshichilik san'ati uzoq tarixga ega bo'lib, u turkiy xalqlar og'zaki ijodi bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Baxshilar dostonlarni dutor jo'rligida ijro etib, xalq orasida ma'naviy-ma'rifiy vazifani bajarganlar. Tarixiy manbalarga ko'ra, baxshilar xalq orasida katta hurmat qozongan. Ular xalq yig'inlari, to'y-hashamlar, bayramlar va turli marosimlarda doston kuylab, xalqning ruhiy dunyosini boyitganlar. Dostonlar orqali tarixiy voqealar, xalq qahramonlari va ajdodlarning jasorati abadiylashtirilgan. Baxshichilik maktablari shakllanishi natijasida ijrochilik an'analari ustoz-shogird tizimi orqali davom ettirilgan. Bu tizim qoraqalpoq baxshichilik san'atining bugungi kungacha saqlanib qolishida muhim omil bo'ldi.

• **Vatanparvarlik va Erkinlik:** Dostonlardagi qahramonlar har doim o'z el-yurtini tashqi dushmanlardan himoya qilishga shay turadi. Xalq dunyoqarashida "el-yurt xizmati" eng oliy burch hisoblangan va baxshilar bu g'oyani yosh avlod ongiga singdirishgan.

• **Do'stlik va Sadoqat:** Qoraqalpoq baxshilari kuylagan asarlarda va'daga vafo, do'stga sadoqat masalasi juda qattiq qo'yiladi. Do'stga xiyonat qilish xalq qarashlarida eng og'ir gunoh va nomussizlik sifatida qoralangan.

• **Oila va Ayolga bo'lgan Hurmat:** Dostonlarda ayol timsoli nafaqat go'zallik, balki aql-idrok, sadoqat va jasorat ramzi sifatida gavdalanadi (masalan, "Qirq qiz" dostonidagi Guloyim va uning dugonalari obrazi). Bu esa qoraqalpoq xalqining ijtimoiy hayotida ayol zotiga bo'lgan yuksak ehtiromdan dalolat beradi.

• Qoraqalpoq dostonlarida ayol obrazi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ayollar nafaqat ona yoki turmush o'rtog'i, balki dono maslahatchi, vatan himoyachisi va jasur qahramon sifatida ham tasvirlanadi. Ayniqsa, "**Qirq qiz**" dostoni qahramonlari jasorat, vatanparvarlik va matonat timsoli hisoblanadi. Ushbu doston xalqning ayolga bo'lgan yuksak hurmati va e'tiborini ifodalovchi muhim badiiy yodgorlikdir.

• Qoraqalpoq baxshilar repertuaridagi dostonlarda xalqning ma'naviy qadriyatlari keng ifodalangan.

• Avvalo, vatanparvarlik g'oyasi deyarli barcha dostonlarning markaziy mavzularidan biridir. Qahramonlar o'z yurtini himoya qilish, xalq manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yish, erkinlik uchun kurashish timsoli sifatida gavdalanadi.

• Ikkinchi muhim qadriyat – jasorat va mardlikdir. Doston qahramonlari xavf oldida qo'rqmaydigan, adolat uchun kurashadigan ideal inson sifatida tasvirlanadi. Bu obrazlar yoshlarni mardlik va fidoyilik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

• Bundan tashqari, ota-onaga hurmat, kattalarni e'zozlash, oilaviy sadoqat, do'stlik va mehr-oqibat kabi fazilatlar ham baxshilar ijodining asosiy g'oyalaridan biridir.

Baxshilar ijrosidagi termalar (falsafiy-didaktik qo'shiqlar) bevosita xalqning hayotiy tajribasi, dunyo, yashash, yaxshilik va yomonlik haqidagi qarashlarini ifodalaydi. Xalq donoligi baxshilar tili bilan maqol va matallar, hikmatli so'zlar shaklida kuylanadi. Baxshilar ijodida xalqning olam haqidagi tasavvurlari, tabiatga munosabati va hayot falsafasi o'z ifodasini topgan.

Qoraqalpoq xalqining tabiat bilan chambarchas bog'liq hayot tarzi dostonlarda yorqin aks etadi. Amudaryo, Orolbo'yi, cho'l va yaylovlar nafaqat voqealar makoni, balki xalq hayotining ajralmas qismi sifatida tasvirlanadi. Shuningdek, yaxshilik va yomonlik, adolat va zulm, halollik va xiyonat o'rtasidagi kurash xalqning axloqiy qarashlarini ifodalaydi. Baxshilar ezgulikning g'alabasini kuylash orqali xalqning kelajakka bo'lgan ishonchini mustahkamlagan.

Qoraqalpoq dunyoqarashining o'ziga xos jihati — bu tabiat bilan uyg'unlikda yashashdir.

Bu simvollar xalqning erkinlikka bo'lgan intilishini ko'rsatadi. Qoraqalpoq baxshichilik san'atida xalqning etnik shakllanish jarayoni, qabila va urug'lar o'rtasidagi munosabatlar hamda ularning birlikka, bir bayroq ostida birlashishga bo'lgan intilishi badiiy va tarixiy haqiqat sifatida muhrlangan. Qoraqalpoq dostonlarida ayol obrazi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ayollar nafaqat ona yoki turmush o'rtog'i, balki dono maslahatchi, vatan himoyachisi va jasur qahramon sifatida ham tasvirlanadi. Ayniqsa, "**Qirq qiz**" dostoni qahramonlari jasorat, vatanparvarlik va matonat timsoli hisoblanadi. Ushbu doston xalqning ayolga bo'lgan yuksak hurmati va e'tiborini ifodalovchi muhim badiiy yodgorlikdir.

Xulosa

Qoraqalpoq baxshichilik san'ati xalqning ko'p asrlik tarixiy tajribasi, ma'naviy merosi va milliy o'zligini o'zida mujassam etgan noyob madaniy hodisalardan biridir. Baxshilar tomonidan ijro etilgan dostonlar va termalar xalqning hayotiy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari, axloqiy qarashlari hamda estetik didini badiiy shaklda ifodalab kelgan. Shu jihatdan baxshichilik nafaqat og'zaki ijodning bir turi, balki xalqning tarixiy xotirasini, dunyoqarashini va ma'naviy qadriyatlarini avloddan avlodga yetkazuvchi muhim madaniy institut hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qoraqalpoq baxshilar ijodida vatanparvarlik, mardlik, adolatparvarlik, mehnatsevarlik, insonparvarlik, ota-onaga hurmat, oilaga sadoqat va do'stlik kabi milliy qadriyatlar markaziy o'rinni egallaydi. Shuningdek, baxshilar repertuarida tabiatga ehtirom, ona zaminni ulug'lash, ajdodlar xotirasiga sadoqat va milliy urf-odatlarini asrash g'oyalari muhim o'rin tutadi. Bu esa qoraqalpoq xalqining dunyoqarashi tabiat, jamiyat va inson o'rtasidagi uyg'unlik tamoyillariga asoslanganini ko'rsatadi.

Bugungi globallashtirish sharoitida milliy madaniy merosni asrash va uni yosh avlodga yetkazish dolzarb vazifalardan biridir. Shu nuqtayi nazardan, qoraqalpoq baxshichilik san'atini ilmiy o'rganish, dostonlarning matnlarini nashr qilish, ularni raqamlashtirish, audio va video yozuvlarini saqlash hamda oliy ta'lim tizimida keng o'qitish muhim ahamiyat kasb etadi.

Baxshilar ijodini zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida tadqiq etish nafaqat folklorshunoslik, balki adabiyotshunoslik, etnografiya, tarix, madaniyatshunoslik va pedagogika fanlarining rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoq baxshilar ijodi xalqning ma'naviy olami, milliy qadriyatlari va dunyoqarashini chuqur aks ettiruvchi bebaho madaniy merosdir. Uni o'rganish, asrash va keng targ'ib etish milliy o'zlikni anglashni mustahkamlash, yoshlarni vatanparvarlik va yuksak ma'naviyat ruhida tarbiyalash hamda umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori 02.02.2022 yildagi PQ-112 sonli qarori.
2. To'ra Mirzayev. *O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
3. Murod Jo'rayev. *Folklorshunoslik asoslari*. – Toshkent: Fan, 2009.
4. Qirq qiz. – Nukus: Bilim, 1995.
5. Qallibek Qambergenov. *Qoraqalpoq folklori*. – Nukus: Bilim, 2007.
6. Saparbay Bahadirov. *Qoraqalpoq adabiyoti tarixi*. – Nukus: Qoraqalpog'iston, 2012.
7. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. *Qoraqalpoq folklori masalalari*. – Toshkent: Fan, 2015.
8. UNESCO. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. – Paris, 2003.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy portali. *Baxshichilik san'atini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar*. – Toshkent.